

Havasdi József

A kolera elleni védekezés az 1831. évi járvány idején Tolna és Baranya megyében

Bevezető

A kolera, mely betegség évezredekig Ázsia déli és délkeleti régióiban pusztított, a távolsági kereskedelem fejlődése révén a 19. század elején tudott először őshazájából kitörni. Az első, Európát is érintő pandémia 1826–35. között söpört végig a kontinensen, melynek során a kór Magyarországra is eljutott.¹ Magyary–Kossa Gyula szerint² a kolera 1831. június 13-án lépett át Magyarország határain Galícia irányából. Galíciába a betegség az akkor orosz uralom alatt álló lengyel területekről hatolt be, ahova valószínűleg a lengyel felkelés leverésére küldött tatár csapatok hurcolták be.³ A hazánkban korábban ismeretlen kór igen gyorsan terjedt és rengeteg áldozatot szedett. Mivel a hatóságok nem rendelkeztek tapasztalatokkal a kolera természetére és terjedésére vonatkozóan, ezért a megelőző évszázadban a pestis elleni védekezés során kialakított módszereket alkalmazták, melynek fő eleme a vesztegár, vagy zárvonat volt. Azonban annak ellenére, hogy kezdetben az ország határainál, később a még egészséges országrészek védelmére az országban többfelé, több száz kilométeres hosszúságban zárvonatokat állítottak fel, sőt az egyes törvényhatóságok is elzárták magukat egymástól, ill. a fertőzött településeket ugyancsak vesztegár alá helyezték, a kolerának nem sikerült útját állni. A járvány csak a következő évben ült el, de egy évig tartó pusztítása alatt becslések szerint több mint 200 ezer áldozatot követelt. A korabeli morbiditási és mortalitási adatok természetesen bizonytalanok, azonban Haug Antal hivatkozva a hivatalos országos kimutatásokra a megbetegedettek számát 536.517 főre teszi, ebből meghalt 237.614 fő.⁴

¹ MÁDAI LAJOS: *Hat nagy kolerajárvány és halandóság*. Demográfia, 33. évf. (1990) 1-2. sz. 59.

² MAGYARY-KOSSA GYULA: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. kötet* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest, 1929. 301.

³ HORVÁTH GYULA: *A pesti kolera-lázadás 1831-ben*. In: Némethy Károly-Bodó Jusztin (Szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából*. Budapest Székesfőváros Kiadása, Budapest, 1943. 219

⁴ HAUG ANTAL: *Kolerajárvány Siófokon 1831-ben*. Városi Tanács, Siófok, 1981. 27.

A járvány, ahogy az ország legtöbb vármegyéjét, úgy Tolnát és Baranyát sem kerülte el. Bár a megyei hatóságok a helytartótanácsi és nádori utasításoknak megfelelően már a kolera régióbeli megjelenését jóval megelőzően számos óvintézkedést hoztak, ugyanakkor a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek és nagyrészt ebből eredően a nem kielégítő prevenció nem tudta megakadályozni a kolerajárvány kitörését.

Kutatásom célja az volt, hogy a járvány lefolyásának bemutatásán túl megvizsgáljam, milyen tényezők játszhattak szerepet a járvány megfékezésére tett erőfeszítések, azon belül is védekezés kulcsát képező zárvonalak részleges kudarcában. Azért is érdekes a két megye összehasonlítása ebből a szempontból, mert amíg Baranyában a kolerajárvány gyakorlatilag a Duna menti településekre lokalizálódott, addig Tolnában az egész megyét érintette.

A kutatást a Tolna Megyei Levéltárban, a Baranya Megyei Levéltárban és a Magyar Országos Levéltárban végeztem. Forrásként mindkét megye esetében a megyei koleraválasztmány iratait használtam,⁵ emellett a Baranya Megyei Levéltárban áttekintettem a megyei közgyűlés vonatkozó iratanyagát, illetve a Magyar Országos Levéltárban a Magyar Királyi Helytartótanács és a nádor rendeleteit. A megyei koleraválasztmányok iratain belül külön meg kell említeni a koleraválasztmányok jegyzőkönyvét, melyekbe minden ülésen bejegyzésre kerültek a legfontosabb események és intézkedések, így a témát illetően is elsődleges dokumentumnak tekinthetők.

A kolera Tolna megyében

A kolera elleni óvintézkedések Tolnában július elején indultak meg. Kezdetben a vármegyei kisgyűlés rendelkezett az ügyben, majd július 15-től az alispán elnöklete alatt megalakult központi kiküldöttség irányította a járványügyi védekezést.⁶

Az első védelmi intézkedések a Magyar Királyi Helytartótanács július 6-ai 18606. szám alatt kelt rendeletével összhangban arra irányultak, hogy a Duna irányából megakadályozzák a betegség megyébe való betörését. A helytartótanácsi rendelet értelmében kordont hoztak létre

---

⁵ A megye koleraügyi irányító csúcsszervét a források Baranya megyében koleraválasztmánynak, Tolnában központi kiküldöttségnek nevezik.

⁶ Tolna Megyei Levéltár (továbbiakban TML) IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: Acta Choleraica (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve)

Árva vármegye galíciai határától Liptó és Zólyom megyén keresztül a Garam–folyóig, majd ennek mentén Párkányig, onnan pedig végig a Duna jobb partján délre egészen Péterváradig, melynek feladata az lett volna, hogy az ország még egészséges nyugati területeit megóvja a járványtól.⁷ A rendelet nyomán Tolnában is megtörténtek az előkészületek a teljes Duna-part lezárására. Mivel azonban ekkor még a kolera elkerülte a régiót, a dunai zárvonat tényleges felállítása lassan haladt. A folyó megyei partszakaszának örökkel való feltöltését majd a kolera, hónap közepén Pest vármegyében történő megjelenése tette elodázhatatlanná. A nádor július 14-én 1145. szám alatt kelt levelében sürgette a zárvonat örökkel való feltöltését, amiről a már említett, július 15-én megalakuló központi kiküldöttség haladéktalanul intézkedett is. A nádori levél értelmében a kordonon csak a bátai révnél nyílt lehetőség az átlépésre az előírt veszteglési idő letöltését követően, mely egészséges helyről jövőkre vonatkozóan 10 nap, fertőzött helyről érkezőkre pedig 20 nap volt. A veszteglő utasok ellátására és egészségi állapotuk ellenőrzésére Bátánál veszteglőintézetet állítottak fel. Emellett a járvány Fejér vármegye irányából, a szárazföldön keresztül fenyegető betörésének magakadályozására július 19-én Dunaföldvártól északra is őrséget állítottak, majd 27-én az egész északi megyehatárt kordonnal zárták el Fejértől.⁸

Az óvintézkedések ellenére azonban Tolnában nem sikerült a járványnak a Dunánál gátat vetni. Az első megbízható információ a kolera megyebeli megjelenéséről a hónap végére tehető: a központi kiküldöttség július 30-án értesült Havas Ignác megyei tisztifőorvos jelentéséből, hogy Pakson az elmúlt napokban gyanús megbetegedések történtek. A betegség tolnai megjelenésének pontos dátuma bizonytalan, azonban egy szeptember végén készült összesítő jelentés szerint⁹ a kolera először Pakson jelent meg július 19-én. A hónap utolsó harmadában több, Duna parton fekvő településen ütötte fel fejét a betegség, így július 23-án Bölcskén, 27-én Faddon, 28-án Dunaföldváron, 31-én Bátán regisztráltak megbetegedéseket. Az adatokból tehát egyértelműen látszik, hogy – az előzetes félelmeknek megfelelően – a kolerajárvány a Duna irányából jutott a megyébe és elsőként a Duna partján fekvő és Bölcske kivételével fontos folyami kikötőkként, illetve révátkelőkként is funkcionáló településeken pusztított.

⁷ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) C 61, F 10, p. 237. 18606/1831

⁸ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: Acta Choleraica (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve)

⁹ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: 2361/1831.

A kolera megyebeli megjelenésére reagálva a központi kiküldöttség a megye még egészségesnek vélt részeinek védelmére augusztus 1-én egy új kettős zárvonat hozott létre, melynek első vonala Dunaszentgyörgytől Bikácsig húzódva zárta el az első gócpontokat, így Paksot és Dunaföldvárt, a belső kordon pedig a Sió jobb partján állt fel. A zárvonat áthelyezése egyébként egy július 20-án, 1291. szám alatt kiadott nádori levél alapján történt, melynek értelmében amint átjutott valamely kordonon a kolera, azt azonnal hátrébb kellett vonni olyan módon, hogy az új elzárás a már fertőzött és a még egészséges területeket elzárja egymástól.¹⁰

Az újabb zárvonatok ellenére a kolerajárvány csakhamar a megye egyre több településén mutatta magát: augusztus 5-én már gyanús megbetegedéseket jelentettek Tolnárról is. Az eseteket, a faddiakkal együtt Hermann János másodfőorvos vizsgálta meg. Augusztus 6-án írott jelentésében közölte a központi kiküldöttséggel, hogy a faddi és tolnai eseteket a kolera okozta, de emellett már Gerjenben is megjelent a betegség. Még ugyanaznap értesült a kiküldöttség a koleragyánús dunaszentgyörgyi megbetegedésekről is. Elsősorban a faddi és dunaszentgyörgyi fejlemények hatására a kettős kordon első vonalát augusztus 6-án áttették a két helységtől délre, az új zárvonat tényleges felállítására azonban a kolera újabb településeken történő megjelenése miatt már nem kerülhetett sor.

Elsősorban a járvány augusztus 6-ai bátaszéki és 7-ei szekszárdi kitörése láttatta be a központi kiküldöttséggel, hogy a védelem Dunára és Sióra való támaszkodása nem tudja megakadályozni a megye középső területeinek megfertőződését, ezért augusztus 7-én ismét átalakították a zárvonatrendszert. Az új kettős védelem belső vonala a Kapos-folyó bal partjára helyezkedve volt hivatott megátolni, hogy a járvány a megye nyugati harmadára is átterjedjen, a külső kordon pedig a siói zárvonat baranyai megyehatárig történő meghosszabbításával a középső területeken elhelyezkedő Völgységi és Simontornyai járásokat védte. Utóbbi nem volt hosszú életű, ugyanis arra hivatkozva, hogy a zárvonatok több kárt okoznak a kereskedelemben és a mezőgazdasági munkák terén, mint amennyi haszonnal járnak a járvány elleni védelemben, a központi kiküldöttség augusztus 9-én felszámolta a siói zárvonat.¹¹

¹⁰ MOL C 66, F 12, p. 21. 1291/1831

¹¹ TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: 184/1831

A következő napokban a kolerajárvány tovább terjedt a megyében. Ameddig a hónap első harmadában a kolera megmaradt a Duna partján illetve annak legfeljebb 10 kilométeres körzetében, augusztus 9-től azonban számos Sió-menti, sőt egy esetben Kapos-menti településről jelentettek megbetegedéseket, így 9-én Pincehelyről, 10-én Pálfáról, 11-én Medináról és Kölesdről, 12-én pedig Simontornyáról. A járvány súlypontja tehát már ekkor elkezdett elmozdulni a Duna partjáról a megye középső területei felé és a hónap középső harmadában elsősorban a Sió jobb partján levő településeken terjedt.

A központi kiküldöttség látva, hogy a zárvonalak a többszöri áthelyezés ellenére sem állták útját a kolerának augusztus 13-án megszüntette a még fennálló egyetlen kaposi zárvonalat a megyében és a továbbiakban a védekezés egyéb módjaival, pl. helyi elzárásokkal próbált harcolni a járvány ellen.

A hónap utolsó harmadában már enyhülésről szólnak a jelentések. Bár augusztus 20. után négy Dombóvári járásbeli településen, így Döbröközön, Tamásiban, Ozorán és Dombóváron is megbetegedések jelentkeztek, ugyanakkor ezek esetszámukban messze elmaradnak a megye középső és keleti harmadán regisztráltaktól, másrésről a Földvári járásban ahol a járvány már egy hónapja dühöngött, egyre több településen a lecsengés jelei mutatkoztak. Augusztus 26-án már azt jelenti Augusz Antal főszolgabíró a központi kiküldöttségnek, hogy a járásban kezd alábbhagyni a járvány. Bár szeptemberben még újabb hat település iratkozott fel a járványügyi jelentésekre, a kolerajárvány a legtöbb helyen már enyhült, különösen a megye keleti részén, ahonnan a járvány indult. Szeptember 30-án Havas Ignác megyei főorvos jelentetése szerint a Földvári járásban a kolera már többnyire megszűnt. Októberben már újabb településen nem jelent meg a betegség és az eddig járvány által érintettek többségén sem jelentkeztek már megbetegedések. A központi kiküldöttség jegyzőkönyve szerint október 10-én már csak néhány kolerás beteg volt a megyében, tehát a járvány lényegében véget ért. A testület majd az október 27-ei ülésén jelenthette be, hogy „Isten kegyelméből megszűnt a járványos nyavalya” Tolna vármegyében.¹²

---

¹² TML IV/A/1/h, Központi Kiküldöttség iratai: Acta Choleraica (Központi Kiküldöttség jegyzőkönyve)

Az országos kimutatások szerint a megye 48 településén ¹³ összesen 5249 embert fertőzött meg a kolera, melyből 2831 meggyógyult és 2418 meghalt. Egy szeptember 24-én készült megyei összesített járványügyi jelentés (lásd 1. táblázat) alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a megbetegedések túlnyomó része az ezt megelőző időszakra tehető, ugyanis a kimutatás szerint addig összesen 5127 fő betegedett meg, ami mindössze 122 fővel kevesebb, mint az országos kimutatás alapján a járvány teljes időtartama alatt betegségbe esettek száma. E 122 megbetegedésnek egy része valószínűleg Kakasdra, Kisvejkére és Mislára tehető, ahol a kolera szeptember 24-én és 25-én jelent meg, így e települések már nem szerepeltek az említett megyei jelentésen.

1. táblázat

	Település	Népesség (fő)	Járvány kezdete	Betegek száma (fő)	Gyógyultak száma (fő)	Halottak száma (fő)	Orvoslás alatt maradt (fő)
1.	Paks	7439	július 19.	167	106	61	0
2.	Bölske	3660	július 23.	267	57	210	0
3.	Fadd	3350	július 27.	429	303	126	0
4.	Dunaföldvár	9256	július 28.	479	155	324	0
5.	Báta	2624	július 31.	377	240	127	10
6.	Tolna	5174	augusztus 4.	151	108	41	2
7.	Dunakömlőd	1269	augusztus 5.	38	25	13	0
8.	Gerjen	999	augusztus 5.	129	100	29	0
9.	Őcsény	1885	augusztus 5.	66	30	34	2
10.	Dunaszentgyörgy	728	augusztus 6.	110	46	53	11
11.	Bátaszék	4824	augusztus 6.	115	50	63	2
12.	Mózs	1776	augusztus 7.	130	85	42	3
13.	Szekszárd	8271	augusztus 7.	380	200	166	14
14.	Németkér	1014	augusztus 8.	34	21	13	0
15.	Pincehely	1936	augusztus 9.	190	55	100	35
16.	Pálfa	1231	augusztus 10.	209	105	104	0
17.	Medina	877	augusztus 11.	142	61	81	0
18.	Kölesd	1520	augusztus 11.	154	57	95	2
19.	Madocsa	1745	augusztus 12.	144	76	68	0
20.	Simontornya	1943	augusztus 12.	232	114	87	31
21.	Sárszentlőrinc	1879	augusztus 13.	232	96	136	0
22.	Sióagárd	1414	augusztus 15.	51	33	18	0
23.	Uzd	428	augusztus 15.	31	10	21	0
24.	Tevel	2363	augusztus 16.	43	24	17	2
25.	Nagydorog	2335	augusztus 18.	189	110	79	0

¹³ Bár az országos kimutatás szerint 48 települést érintett a tolnai járvány, a fennmaradt források alapján csak 47 településről tudunk, ahol az orvosi vizsgálat szerint kolerás megbetegedések történtek.

26.	Döbrököz	2051	augusztus 20.	108	52	51	5
27.	Ozora	2787	augusztus 21.	62	36	22	4
28.	Kajdacs	2286	augusztus 22.	56	7	32	17
29.	Nagyszékely	2200	augusztus 23.	1	0	1	0
30.	Kistormás	1003	augusztus 23.	36	29	7	0
31.	Tamási	2701	augusztus 23.	50	21	22	7
32.	Bikács	1104	augusztus 24.	14	8	6	0
33.	Decs	2121	augusztus 24.	78	15	29	34
34.	Alsónyék	853	augusztus 24.	62	21	22	19
35.	Harcz	468	augusztus 28.	18	5	7	6
36.	Bonyhád	4147	augusztus 28.	7	0	6	1
37.	Zomba	2203	augusztus 29.	18	3	8	7
38.	Felsőnána	1407	augusztus 30.	55	20	29	6
39.	Murga	593	augusztus 30.	8	0	7	1
40.	Pilis	545	szeptember 1.	11	2	5	4
41.	Kisszékely	1007	szeptember 1.	21	0	2	19
42.	Kéty	1129	szeptember 3.	6	2	2	2
43.	Dombóvár	1396	szeptember 5.	18	11	4	3
44.	Györköny	1932	szeptember 5.	9	3	2	4
45.	Kakasd*		szeptember 24.				
46.	Kisvejte*		szeptember 24.				
47.	Miszla*		szeptember 25.				
	Összesen:	101873		5127	2502	2372	253

A kolera Baranya megyében

A kolera közeledtének hírére Baranya megyében is megalakult a helyi koleraválasztmány, mely július 16-tól irányította a megyei koleraügyet. A járvány elleni óvintézkedések azonban már a választmány megalakulását megelőzően megkezdődtek, így a megyei kisgyűlés már július 7-én utasításokat adott ki az ügyben.¹⁴ A Magyar Királyi Helytartótanács már említett július 6-án 18606. szám alatt kiadott rendeletének megfelelően a kisgyűlés július 7-ei ülésén döntött arról, hogy a Duna Baranya vármegyére eső partszakaszán zárvonat állítanak fel, mely elzárás azt a célt szolgálta, hogy a kolera megyébe történő betörését meggátolja. A helytartótanács rendeletének értelmében a majdan felálló zárvonalon a megyében csak a batinai révnél engedélyezték a belépést, de ott is csak az előírt veszteglési idő letöltése után.

A zárvonat felállításának szándékát azonban – mivel a járvány egyelőre elkerülte a térséget – egy ideig még nem követték konkrétabb intézkedések. Ebben változás majd a hónap közepén történt. A frissen megalakult választmány Somsich Pongrác királyi biztossal – akit a

¹⁴ Baranya Megyei Levéltár (továbbiakban BML) IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1667/1831

helytartótanács Baranya, Tolna és Somogy megyék élére nevezett ki a kolerajárvány időtartamára - július 18-án kiment a batinai révhez, majd a következő napon, július 19-én ülést tartott, ahol több, a kolera megyébe való betörésének megakadályozását célzó határozatot hoztak.

A batinai révnél veszteglőhely felállítását határozták el, mely az utasítás szerint július 25-ére kellett, hogy elkészüljön. Az átkelni szándékozókknak itt kellett letölteniük az előírt 10, ill. 20 napos veszteglési időt és csak ezt követően léphették át a zárvonalat. Elrendelték továbbá, hogy amennyiben Bács megye baranyai határvidékén is megjelenne a kolera, zárják le a révet. Ugyanakkor, bár Haas Mihálytól tudjuk¹⁵, hogy Bács és Baranya között elsősorban a batinai révnél közlekedtek, a kolera betörésének megakadályozásához szükség volt az egész megyei Duna part őrzésére, nehogy valaki a batinai veszteglőt kikerülve a veszteglési idő letöltése nélkül lépjen a megye területére, ezért a választmány a dunai zárvonat ügyében konkrét lépéseket tett: 4000 fős polgári őrség felállítása mellett döntött, segítendő a már korábban ide rendelt katonai őrség munkáját. Az őrséget a vármegye járásainak közösen július 26. reggel 8 órára kellett kiállítaniuk. Emellett Czirer Antal megyei tisztifőorvos javaslatára július 21-én több megyebeli orvost is áthelyeztek más településre, illetve járásba (elsősorban a Duna mellékére) felkészülve az esetleges járványra, továbbá gondoskodtak arról is, hogy a szegények számára a szükséges gyógyszerekből és fertőtlenítő szerekből mindenhol elegendő mennyiségű készletet halmozzanak fel.¹⁶ Mivel fennállt annak a veszélye, hogy egyesek a dunai zárlatot megkerülve a horvátországi Verőce vármegye felől próbálnak beutazni Baranya megyébe, ezért az eszéki hídhöz ugyancsak őrséget rendeltek ki.¹⁷

A kolera a hónap végére ugyanakkor már nem kizárólag a folyó felől, hanem a szárazföldi utakon keresztül is fenyegetett. A betegség – áttörve a fentebb említett országos kordonon - már Fejér megye több településén kiütött és a Tolnával határos Pentelén is megjelent, így féltő volt, hogy a járvány Tolnára, majd onnan a szárazföldi érintkezés révén Baranyára is átkerül. A július 30-án tartott választmányi ülésen ezért úgy döntöttek, hogy Tolna vármegye irányában a közlekedést három főútra (hidasi, dunaszekcsői, kaposszekcsői) kell szorítani az

¹⁵ HAAS MIHÁLY: *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*. Lyceum Könyvnyomó Intézet, Pécs, 1845 331.

¹⁶ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: Koleraválasztmányi jegyzőkönyv

¹⁷ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: 29/1831

átkelők szigorú ellenőrzése mellett, az összes többi utat pedig le kell zárni. A másnapi, július 31-ei ülés rendelkezett továbbá arról is, hogy a már előző nap Tolna megye irányába elrendelt elzárások és ellenőrzések ügyében az előkészületek megtörténjenek, hogy amennyiben a kolera megjelenne Tolnában¹⁸, úgy a szükséges kordon a tolnai határban is haladéktalanul felállhasson.¹⁹

Az augusztus 2-án tartott ülésen értesült a választmány arról, hogy Tolna több településén is kitört a kolera. Az új fejlemények miatt úgy döntöttek, hogy a korábbiakban már tervezett elzárást Tolna megye irányában haladéktalanul fel kell állítani olyan módon, hogy a két megye közötti átjárást csak a hidasi, a kaposszekcsői és a dunaszekcsői úton engedélyezték, ahol egyúttal veszteglő ház kijelölésére tettek utasítást. A három ellenőrzési ponton csak azokat engedték át, akik útlevelükkel igazolni tudták, hogy nem fertőzött területről érkeztek.

Annak ellenére azonban, hogy a megyei hatóságok és különösen az állandó koleraválasztmány számos óvintézkedést tettek a kolera megyébe történő betörésének megakadályozására, melyek elsősorban a megyén kívülről érkező áruk és személyek ellenőrzését, illetve szükség esetén az érintett megyei határok teljes lezárását célozták, a járványnak, ahogy az ország legtöbb megyéjében Baranyában sem tudták útját állni. Az augusztus 5-ét követő napokban több településen is koleragyánús megbetegedések történtek. Már augusztus 6-án koleragyánús esetek jelentkeztek Mohácson, Dunaszekcsőn és Bárban. Az augusztus 9-ei ülésen pedig már nyilvánvaló volt a választmány számára, hogy a kolera Baranya megyében is jelen van.

A betegség megyében való további terjedésének megakadályozására – Somsich királyi biztos utasítására²⁰ - a választmány több döntést is hozott az augusztus 9-ei ülésen. A korábban a Duna partján felállított zárvonalat – a már említett július 20-ai nádori levél értelmében - néhány kilométerrel hátrébb vonták a Dunától olyan módon, hogy a járvány által érintett településeket ezáltal elzárják a megye többi, még egészséges településeitől. A zárvonat a gyakorlatban augusztus 12-ére állt fel. Az új kordon által elzárt, de még egészséges Duna

¹⁸ Ahogy arról a Tolna megyei eseményeket tárgyaló részben már szó esett, a kolera ekkor már jelen volt Tolnában, azonban a gyanús esetek kivizsgálása még folyamatban volt, így az ottani hatóságok nem mondták még ki a járvány kitörését, így a szomszédos megyéket sem tájékoztatták róla.

¹⁹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: Koleraválasztmányi jegyzőkönyv

²⁰ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 1774/1831

menti helységeket utasították, hogy egymástól is zárják el magukat, hogy a kór a kordon és a folyó közötti elzárt területen se terjedhessen. További problémát jelentett, hogy a batinai rév a veszteglő intézettel együtt az újonnan felállított vonalon kívülre esett, az ülés ezért úgy határozott, hogy az intézetet helyezték át Udvarra. A választmány a kolerafertőzött helyek elzárása mellett a járvány által érintett településeken megbetegedettek ellátásával kapcsolatban is intézkedett: már az augusztus 8-ai megyei kisgyűlés orvosokat küldött ki az érintett településekre – olvasható a választmány jegyzőkönyvében.²¹

A járvány első megjelenését követő napokban a Duna közelében fekvő települések közül egyre több helyen ütötte fel a fejét a betegség, ezért a választmány újabb intézkedésekre kényszerült. Utasították a járási tisztségviselőket, hogy ha bárhol gyanús eset merülne fel azt a járási orvos közbenjárásával haladéktalanul vizsgálják ki és ha bebizonyosodik, hogy kolerával állnak szemben, akkor az érintett házat, vagy akár az egész utcát zárják le. Az elzárásokat tehát nem kizárólag az egyes települések között, hanem a településeken belül az utcák és lakóházak viszonylatában is alkalmazták.

A következő napon, augusztus 14-én megtartott ülésen értesült a választmány arról, hogy Bács megye is teljesen elzárta magát Baranyától. Így Baranya megye körül most már – a drávai határ kivételével - minden irányban kordon állta útját a kolera továbbterjedésének. Bács irányában a Duna túlsó partján Bács megye, innenső partjától néhány kilométerre hátravonva – elzárva ezáltal a már fertőzött baranyai településeket is – pedig Baranya megye hozott létre zárvonalat. A tolnai határban úgyszintén kordont hoztak létre és ugyancsak zárvonat állt Somogy és Baranya vármegyék között is. A horvátországi Verőce megye felől ugyan kordont nem állítottak fel, de már a járvány közeledtének hírére öröket rendeltek ki az eszéki hídhöz – mint ahogy az már a fentiekben említésre került.

A kolera a megyében már az augusztus 6-ai megjelenését követő napokban gyorsan terjedt és több Duna közelében fekvő településen megjelent. A járványügyi kimutatások tanúsága alapján már augusztus 6-án megbetegedéseket okozott Mohács, Dunaszekcső és Bár mellett Izsépen és Darázson is, augusztus 7-én Kölkeden, 9-én Batinán és Hercegmárokon, 11-én Dályokon jelent meg. Ezután a kolera terjedésében néhány nap szünet következett. A már

---

²¹ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: Koleraválasztmányi jegyzőkönyv

fertőzött kilenc településen kívül augusztus 20-áig nem jelentettek megbetegedéseket. Augusztus végén és szeptember elején, amikor már az addig érintett települések többségében enyhülőben volt a járvány, sőt Batinán pl. augusztus 16-án már meg is szűnt, újabb addig egészséges falvakból jelentettek kolerás eseteket. A baranyai kolerajárvány második hullámában Sombereken augusztus 20-án, Vörösmarton augusztus 21-én, Csúzán, Birjában²² és Hercegszőlősön augusztus 26-án, Lánycsókön augusztus 31-én jelent meg a kolera. Mindezek ellenére a járvány a hónap végén már enyhülőben volt. Czirer Antal megyei tisztifőorvos a válaszmánynak tett szeptember 1-én kelt jelentésében már jelentős javulásról számolt be a legtöbb érintett települést illetően. A 15 addig érintett település közül a legtöbben szeptember 1. után már nem jelentettek megbetegedéseket. Kivétel ez alól Hercegszőlős és Lánycsók, előbbiben szeptember 10-én, utóbbiban szeptember 12-én szűnt meg a járvány. Szeptember hónapban már csak két település került a fertőzött helyek listájára: szeptember 8-án Baranyaváron és Lőcsön tört ki a kolera.

Ezzel egyidőben a védekezés módja is megváltozott. A helytartótanács tapasztalva, hogy a zárvonalak és a veszteglőintézetek nem tudták feltartóztatni a kolerát, augusztus közepétől már az azokkal kapcsolatos szigorú intézkedések enyhítését szorgalmazták. A nádor már augusztus 17-én 1864. szám alatt²³ levélben fordult a vármegyékhez, melyben hivatkozva arra, hogy törvényhatóságok közötti zárvonalak fenyegetik az élelmiszerellátást, azok megszüntetését szorgalmazta. Helyettük javasolta inkább a fertőzött utcák és házak elzárását, illetve a betegek egészségesektől való elkülönítését. Bács megyében a nádori levél nyomán már az augusztus 23-ai gyűlés a zárvonalak és a veszteglőintézetek megszüntetéséről döntött, ami augusztus 26-án meg is történt.²⁴ Augusztus 23-án már az országgyűlés is a zárvonalakkal kapcsolatos végzések módosítását sürgette, így az ügy Baranyában is napirendre került. A felsőbb utasításoknak megfelelően a baranyai állandó válaszmány végül a szeptember 3-ai ülésén döntött a dunai és a tolnai zárvonalak megszüntetéséről. A rendelkezéssel a kordonokon addig szolgálatot teljesítő örökre és polgári biztosokra sem volt

²² Birján volt az egyetlen a Dunától távolfekvő település, ahonnan megbetegedéseket jelentettek és az orvosi vizsgálat is egyértelműen igazolta, hogy azokat kolera okozta. A településre valószínűleg a zárvonalról hazatérő örök hurcolták be a betegséget, mely 4 esetben okozott megbetegedést. Ezenkívül több helyről is jelenetek gyanús eseteket. (Vásárosdombó, Kásád, Lothárd, Belvárd, Bóly, Doboka, Baranyában), az orvosi vizsgálat azonban minden esetben megállapította, hogy azok nem kolerás megbetegedések.

²³ BML IV. 1. b, Közgyűlési iratok: 2066/1831

²⁴ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválaszmányi iratok: 326/1831

tovább szükség, így azokat elbocsátották. A szolgabírókat ugyanakkor utasították, hogy a még fertőzött településekre fokozott gonddal ügyeljenek és tegyenek meg mindent annak érdekében hogy a járvány tovább ne terjedhessen, a betegek pedig mindenhol részesüljenek megfelelő gyógykezelésben.²⁵

Szeptember közepétől a járvány a még fertőzött településeken is nagymértékben enyhülni kezdett: szeptember 16. és 20. között már csak 13 új esetet említene a kimutatások, melyből 11-en meggyógyultak, ketten pedig meghaltak. Szeptember végén és október első felében még volt egy kisebb hulláma a járványnak. Szeptember 27. és október 5. között 92 új esetből, 45-en meggyógyultak, 39-en meghaltak, a többiek gyógykezelés alatt maradtak. Október 5. és 11. között jelentettek még újabb 29 esetet, de október 11. után a kolera Baranya vármegyében már új megbetegedéseket nem okozott. Az országos kimutatások alapján a járvány baranyai mérlege: 2026 megbetegedés, melyből 1208 fő meggyógyult, 818 meghalt.²⁶

Összefoglalás

Felmerül tehát a bevezetőben már felvetett kérdés: vajon a két megye hatóságainak erőfeszítései, azon belül a zárvonalak és veszteglőintézetek felállítására hozott rendelkezései mennyire bizonyultak hatékonyaknak a kolera továbbterjedésének meggátlásában. A kérdés azért is fontos, mert a fentiekben már említett augusztus 17-én 1864. szám alatt kelt nádori utasítás többek között a zárvonalak alacsony hatékonyságával indokolta azok megszüntetésének szükségességét és a későbbiekben is többször hivatkoztak a központi szervek arra, hogy a kordonok sehol nem képesek útját állni a járványnak.

A Magyar Királyi Helytartótanács által július 6-án elrendelt, és a két érintett vármegye által a hónap második felében közvetlenül a Duna partján felállított zárvonat – mint ahogy a fentiek alapján egyértelműen megállapítható – sem Tolnában sem pedig Baranyában nem volt képes megakadályozni a kolerajárvány betörését. Ennek két fő oka lehetett.

Egyrészt a folyószabályozások előtt a folyópart nem egy jól meghatározható vonalat képezett, hanem sok helyen, különösen Baranyában a Mohácstól délre húzódó szakaszon, ill. Tolnában

²⁵ BML IV. 1m 5 1-2, Koleraválasztmányi iratok: Koleraválasztmányi jegyzőkönyv

²⁶ BML IV. 1m 5 2-4, Koleraválasztmányi iratok: 351/1831

a Sió torkolatától délre egy lápos, nádasokkal benőtt, a folyót több kilométer szélességben kísérő vízzel borított sávot jelentett, amit valószínűleg lehetetlen volt tökéletesen lezárni. Emellett a Duna mentén számos település feküdt, melyek lakosai mindennapi kapcsolatban álltak a folyóval (pl. az ivóvizet onnan szerezték, halásztak), akiket szintén nem lehetett a megye teljes folyószakaszán, napi 24 órában távol tartani a folyótól. A dunai zárvonaltelenségének másik fő oka pedig az elzárás helyének a megválasztásában keresendő. Az első magyarországi kolerajárvány idején még nem volt ismert a fertőzött ivóvíz és a kolerás megbetegedések közötti szoros kapcsolat, így arra sem fektettek kellő hangsúlyt, hogy a folyó mentén élő lakosság egészséges ivóvízzel történő ellátást megoldják. A kordon annak megakadályozására volt hivatott, hogy a túlsó partról esetlegesen fertőzött személyek a batinai, ill. a bátai veszteglőintézetet kikerülve, a veszteglési idő letöltése nélkül a megye területére lépjenek. Azonban azt nem tudta meggátolni – és erre nem is volt törekvés – hogy pl. a folyó mentén élő emberek közvetlenül a folyóból, vagy a folyó árterében levő fertőzött kutakból igyanak. A folyó, mint természetes határ a korabeli körülményekhez képest jól lezárható vonalnak bizonyult pestis idején, azonban kolera esetében – fenti okok miatt – a legalkalmatlanabb hely volt a járvány megállítására. Itt megjegyzendő, hogy e probléma nem kizárólag a baranyai és tolnai zárvonalszakaszra érvényes. A dunai zárvonaltelenség az egész országon észak–déli irányban végigfutó kordon részét képezte, mely sehol nem tudta megállítani a kolerajárvány terjedését. A Magyar Királyi Helytartótanács tehát jól mérte fel a veszélyt, amit a Duna jelentett a partján fekvő településekre nézve a járvány idején, ugyanakkor a zárvonaltelenség közvetlenül a folyópartra történő felállításának elhibázott döntésnek bizonyult, ami természetesen a betegségre vonatkozó hiányos ismeretek számlájára írható.

Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk az elzárások hatékonyságát a járvány megjelenését követően a két vármegye belső területeinek védelmére felállított zárvonaltelenségek esetében, már más képet kapunk. Baranya megyében a Duna partjától néhány kilométerrel hátrébb augusztus 12-én felállított kordon hatékonyságát vizsgálva azt látjuk, hogy a kolerajárvány által érintett 17 baranyai település közül 12 a zárvonaltelenség által elzárt területen feküdt. A kordonon túl tehát összesen öt településre jutott el a betegség, azok közül kettő (Somberek, Lánycsók) közvetlenül a zárvonaltelenség mellett helyezkedett el, három pedig attól távolabb (Baranyavár, Lőcs, Birján). A járványügyi jelentéseket megvizsgálva ugyanakkor azt látjuk, hogy az öt település

közül Baranyaváron és Lőcsön az első megbetegedéseket szeptember 3. után, tehát a zárvonalak megszüntetését követően jelentették, tehát a közvetlenül a zárvonallal melletti fekvő Sombereket és Lánycsókot leszámítva a kolera csak egy esetben (Birján) lépte át az augusztus elején felállított kordonokat.²⁷ A Dunától hátrébbvont második zárvonallal tehát nagyjából ellátta a feladatát és öt települést leszámítva megóvta a megye többi részét a kolerajárványtól.

Még tovább árnyalja a képet, ha megvizsgáljuk a zárvonallal két oldalán megbetegedettek számát. A megyei jelentések tanúsága szerint a közvetlenül a kordon mellett fekvő Sombereken 61, Lánycsókon 12 megbetegedést jegyeztek fel, a távolabb fekvő Birjánban pedig 4 esetről tudunk. Ez alapján megállapítható, hogy a megyei kimutatásokban szereplő 1748 koleras megbetegedésből²⁸ 77 történt a második zárvonalon túl – ezek közül is 73 a közvetlenül a zárvonallal melletti fekvő Sombereken és Lánycsókon – így tehát a járvány túlnyomórészt a kordonon által elzárt területen maradt. E számok még akkor is meggyőzőek, ha tudjuk, hogy a kolera diagnosztizálására a korszakban nem álltak rendelkezésre olyan megbízható eljárások, mint a későbbi járványok idején, ezért a kimutatásokban szereplő adatok is mutathatnak pontatlanságokat.

Így a rendelkezésre álló források alapján megállapítható, hogy Baranya megyére, azon belül is az augusztus 12-én felállított Duna menti kordonra vonatkozóan nem volt érvényes a Magyar Királyi Helytartótanács által levont országos következtetés, mely szerint a zárvonalak és a veszteglőintézetek nem bizonyultak hatékonyaknak a kolerajárvány feltartóztatásában. A második dunai zárvonallal és a rajta felállított lánycsói és udvari veszteglőintézetek ellenére nagyrészt feltartóztatták a kolerajárványt, hogy két postaútvonal is áthaladt rajtuk, ezen kívül a kordonnak több mint 60 kilométer hosszan kellett elzárnia a megye fertőzött területeit az egészségesektől. E megállapítás még akkor is igaz, ha természetesen azt is tudjuk, hogy a Duna menti települések – mivel az itt élők szorosabb kapcsolatban álltak a folyóval – eleve jobban ki voltak téve a járvány pusztításának, mint a távolabb fekvők. A kolerajárvány ugyanis több megyében, így a szomszédos Tolnában sem korlátozódott a Duna közvetlen

²⁷ Az augusztus végén Birjánban regisztrált négy megbetegedés azért is számít kirívó esetnek, mert a település légvonalban is 20 kilométerre feküdt a kordontól.

²⁸ Az országos jelentések Baranya vármegyére vonatkozó rovatai szerint a megyében 2026 megbetegedés történt, azonban a megyei, településekre lebontott jelentések csak 1748 esetet tartalmaznak.

környezetére, így valószínűsíthető, hogy a baranyai járvány lokalizálásában a kedvező vízrajzi tényezők mellett a jól és jó helyen felállított zárvonak is szerepet játszott.

A tolnai hatóságok által augusztus 1. és 7. között újra és újra áthelyezett kordonokkal kapcsolatban már a vonatkozó fejezetben említésre került, hogy a zárvonak folyamatos mozgatását, majd augusztus 9-ei, ill. 13-ai megszüntetését az indokolta, hogy a járványt egyik vonal sem volt képes megállítani, így a kór igen hamar a megye mind a négy járására kiterjedt. A tolnai belső kordonok sikertelenségének több oka lehetett.

A járvány megjelenésével Tolnában nem a Duna teljes szakaszán hoztak létre hátrébbvont kordont, ahogyan az Baranyában történt, hanem egyrészt a Sióra, mint természetes határra helyezkedve, másrészt Dunaszentgyörgy és Bikács között, ami viszont azt jelentette, hogy a Sió torkolatától délre fekvő részen egészen augusztus 7-ig csak a dunai zárvonak még fenntartott szakasza biztosította a védelmet. E védvonalról pedig már augusztus 1-én kimondta a központi kiküldöttség, hogy nem képes a járványt feltartóztatni. Mind a Dunaszentgyörgy-Bikács, mind a siói zárvonak azon a téves helyzetértékelésen alapult, hogy mivel a betegség először a megye északkeleti részén jelent meg, annak további terjedését e részek szárazföldi elzárásával meg lehet akadályozni. Augusztus 1. és 7. között a kordonok északkeletről délnyugatra történő mozgatásával próbálták a járványt megállítani, így viszont a Dunának a Sió torkolatától a baranyai megyehatárig húzódó szakaszát kizárólag a közvetlenül a folyó partján felállított vonal védte, ami a fentiekben már említett okok miatt valószínűleg eleve alkalmatlan volt a feladat ellátására.

Szintén ronthatta az elzárások hatékonyságát, hogy Tolnában olyan gyorsan mozgatták a zárvonakat, hogy valószínűleg még fel sem állhatott rendesen egy-egy zárvonak, amikor már meg is szüntették. Az augusztus elején elrendelt elzárások többsége csak 1-2 napig volt érvényben, ami azt jelenti, hogy a gyakorlatban bizonyosan nem tudták feltölteni ilyen rövid idő alatt örrökkel a több tíz kilométer hosszú kordonokat.

A zárvonak kudarcának harmadik fő oka a vármegye kedvezőtlen vízrajzi viszonyaiban keresendő, mely problémát a belső zárvonak helyének megválasztása csak tovább súlyosbított. A Tolna megye középső területeit tagoló két folyó, a Kapos és különösen a Sió vize kulcsszerepet játszhatott a járvány tolnai terjedésében. A kolera a megye középső

területein elsőként Pincehelyen (augusztus 9.) és Pálfán (augusztus 10.) jelent meg. Arról nincs információ, hogy e két településre honnan került a kór, azonban feltűnő, hogy a következő napokban számos olyan helységben jelent meg a betegség a Sió partján, vagy annak néhány kilométeres körzetében, amelyek a Pálfa alatti szakaszon helyezkednek el. Könnyen elképzelhető tehát, hogy a járvány e szakaszának kiindulópontja a Kapos partján fekvő Pincehely, ill. a Sió menti Pálfa volt, ahonnan a kórokozók rövid időn belül eljutottak a Kapos és a Sió vizével a parton fekvő településekre, majd ott megbetegedéseket okozva a környező falvakba. A kolerajárvány szempontjából kedvezőtlen vízrajzi viszonyokat még tovább súlyosbította az a tény, hogy a központi kiküldöttség, nem ismerve természetesen a folyóvíz járványügyi kockázatát, a belső zárvonalak fennállása alatt mindvégig a Sióra, ill. augusztus 7. és 13. között a Kaposra, mint természetes határra támaszkodott és így a Duna vonatkozásában már említett okok miatt a kolera könnyedén átjuthatott a vonalakon.